

STADSHOLMEN

MEDUSA 3

Järntorgsgatan 4

GAMLA STAN

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturreserveratet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

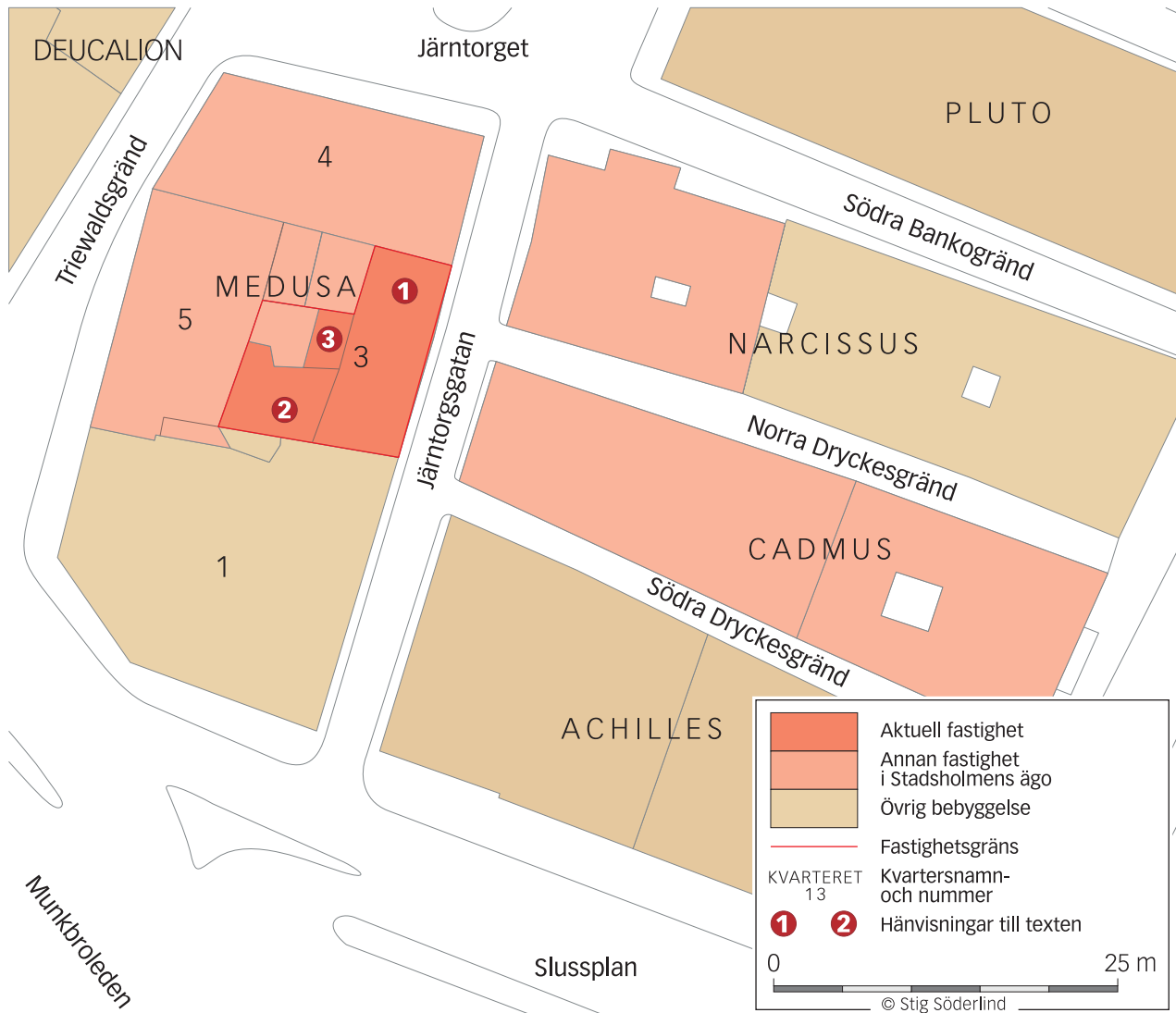
Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

- ❶ HUVUDBYGGNAD
- ❷ FLYGEL
- ❸ TRAPPHUS

GRUPPBILD AV PERSONALEN TILL JULIUS SLÖÖRS JÄRNHANDEL PÅ GÅRDEN I KVARTERET MEDUSA, 1910-TAL. OKÄND FOTOGRAF, STADSMUSEETS ARKIV, FA 30269.

Inom fastigheten Medusa 3 har det funnits olika typer av härbärge- eller krogverksamhet från 1600-talets början till 1800-talets mitt. Även om stommen och vissa inredningsdetaljer är bevarade från 1600-talet och framåt präglas fastigheten till stor del av ombyggnaderna för Julius Slöör's järnhandel under 1800-talets andra hälft och 1900-talets början.

Medusa 3 är blåvärderad enligt Stockholms Stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Detta innebär att fastigheten har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Under flera hundra år var Gamla stan Stockholms centrum. Medeltidens bebyggelse bestod av hus i trä eller tegel, ofta med torvtak. Till husen fanns många gånger källare med väggar av natursten och tegelvalv eller bjälktak. Tegelhusens fasader var inte

putsade och kunde ha dekor i form av blinderingar, formtegel eller mönstermurning. Den medeltida, oregelbundna stadsplanen är ännu i dag mycket väl bevarad och många hus har i hög utsträckning kvar medeltida murverk bakom senare tiders fasadutformningar och inredningar.

Det expansiva 1600-talet, när Sverige utvecklades till en stormakt, gav en annan prägel åt staden med flera nybyggen men också modernisering av de äldre husen. Byggnaderna fick stora vindar i flera våningar med höga, branta tak och ofta en dekorativ fasadut-

HUVUDBYGGNADEN FICK SIN NUVARANDE HÖJD CA 1750 DÅ DEN ÖVERSTA VÅNINGEN UPPFÖRDES. FOTO: J. MALMBERG.

smyckning i natursten. Samtidigt anpassades de nybyggda husen längs framför allt Nygatorna i väster till en reglerad stadsplan.

Under 1700-talets mitt och senare hälft byggdes husen ofta på med en våning. Vindarna var nu mindre och taken flackare. Fasaderna utfördes släta och putsade, och rummen inreddes med kakelugnar och snickerier som till stor del finns bevarade i dag. Vid 1800-talets senare del och under tidigt 1900-tal fick många byggnader fasader med tidstypiska dekorer i stucc eller puts och bottenvåningarna gjordes ofta om till butiksfasader med stora skyltfönster.

Gamla stan hotas – och räddas

Under senare delen av 1800-talet försköts stadens

centrum till Norrmalm. Gamla stan började att successivt förslummas och många diskussioner fördes om stadsdelens sanitära förhållanden. Det kom till och med förslag om att riva stora delar och bygga helt nytt. När de nya stadsdelarna på malmarna växte fram omkring 1900 blev problemen i Gamla stan ännu mer uppenbara, men de enskilda fastighetsägarna var inte villiga att bekosta saneringarna. Samfundet S:t Erik – som bildades 1901 och arbetade för att väcka intresse för stadens kulturhistoriskt värdefulla miljöer – oroades för stadsdelens framtid och tog på 1930-talet initiativet till att bilda AB Stadsholmen. Det nya bolaget fick i uppdrag att förvärva, restaurera och modernisera bebyggelsen med hänsyn bland annat till kulturhistoriska värden. De

PORTGÅNGEN FLYTTADES TILL SITT NUVARANDE LÄGE PÅ 1880-TALET. PARDÖRREN OCH DEN HÖGA VÄGGPANELEN ÄR FRÅN DENNA TID. FOTO: J. MALMBERG.

första åtgärderna i stor skala genomfördes i kvarteret Cepheus och flera av de genomförda renoveringarna har varit goda exempel, inte minst de allra första insatserna som gjordes.

I dag är Gamla stan med sina många bevarade tidslager och hus med en lång och omväxlande byggnadshistoria ett historiskt dokument av oersätligt värde.

HISTORIK

Kvarteret Medusa

Kvarteret ligger mellan Järntorget i norr och Slussplan i söder, strax innanför den medeltida Inre Söderport. I öster och väster löper Järntorgsgatan och Triewaldsgränd. Kvarteretsmarken har sannolikt varit bebyggt redan under senmedeltiden. Två smala, öst-västliga tvärgränder har sträckt sig genom kvarteret under 1600-talet, men deras nämn är inte kända.

Fram till sekelskiftet 1700

Murverk av tidig 1600-talstyp har dokumenterats i bottenvåningens butiksrum, och det är möjligt att huset nyuppfördes under tidigt 1600-tal. En medel-

tida, återanvänd bislagssten, det vill säga ett sidostycke till en bänk eller förstukvist utanför ett hus, har påträffats som tröskel till en dörröppning från 1600-talet, och medeltida ankarlutar förekommer. Fastigheten ägdes 1627 av Johan Bökmans som drev ett "gårkök", en form av värdshusrörelse med lagad mat, i en liten tvärgränd som löpte längs fastighetens södra sida. Johan Bökmans bror Didrik Bökmans drev värdshuset Blå örnen i grannfastigheten Medusa 4.

Att huset var byggt av sten samt att det fanns ett vidhängande, nybyggt hus omnämndes för första gången 1646. Ägare var Didrik Bökmans änka Maria Volgers. Det nybyggda huset kan avse trapphusbyggnaden som ligger mot gården, eller flygeln. Vid en renovering 1980 påträffades en ankarlut med bokstäverna M V påsmidda, sannolikt Maria Volgers. Det tyder på att huset antingen uppfördes eller ombyggdes under makarna Volgers och Bökmans tid. Gränden söder om fastigheten var överbyggd, och både gränd och överbyggnad ägdes gemensamt av ägarna till Medusa 3 i norr och Medusa 2 i söder. Enligt 1652 års mantalslängd beboddes och ägdes Medusa 3 av vinskänken Bernt Böding, tio år senare av vinhandla-

I DEN ÖVERSTA VÅNINGEN HAR DE ÄLDSTA DÖRRBLADEN BEVARATS, FRÅN 1600-TALET ELLER BÖRJAN AV 1700-TALET. FOTO: J. MALMBERG.

ren Tomas Hiep. En krog som hette Hielpens källare omnämndes i samtida källor, sannolikt i huset. Det finns ett fastighetsavtal från 1688 som för första gången beskriver husets beskaffenhet. Det var tre våningar högt med en bagarstuga i bottenvåningen. Den översta våningen var då på väg att byggas om.

1700-talet

År 1703 hade vinskänken Petter Hellberg krog i huset, troligen med namnet Stora Christopher. Den första brandförsäkringen tecknades 1748. Då hade andelarna i grändvalvet sålts av till grannen Medusa 2. Huset var tre våningar högt med 4 rum i bottenvåningen och 7 rum i vardera våningen ovanför, samt vindar och källare. Trappan var av sten mellan två våningsplan men av trä till de övriga. Försäk-

ringen tecknades av den dåvarande ägaren, Carl Blixenstråle. Året därpå köpte kopparslagaren Elias Pfeiffer och hustrun Barbro huset. Dom ägde och bebodde redan grannfastigheten i söder, Medusa 2. Medusa 3 hyrdes ut till änkan Anna Catharina Norman som hade en värdshusrörelse med krog och åtta rum för resande. När Rådhusrätten gjorde en värdering av Medusa 2 och 3 år 1755 hade Medusa 3 byggts på med en våning, till dagens volym. Ägare var änkan Barbro Pfeiffer, och huset kallades för "Hiöta Lejonet" efter änkan Normans krog. I flygelns bottenvåning fanns kök och bakugn. På gården låg ett mangelhus och två hönshus, och under gården fanns välvda källare. Krogen lades ner 1768, och tycks inte ha återupptagits under den återstående delen av seklet.

1800-talet

År 1816 såldes fastigheten till traktören Johan Fredrik Westerberg, som bedrev sin verksamhet i huset. Han lät genomföra en ombyggnad, som innebar att stentrappor lades in upp till våning 3 trappor. På den nedre vinden inreddes en lägenhet med kök. Även på våning 3 trappor inreddes två kök. Samma familj drev kroger fram till 1840. Krogverksamheten fortsatte under senare delen av 1840-talet av källarmästaränkan Sofia Augusta Bayard. År 1848 lämnade hon in ombyggnadsritningar som främst berörde flygeln och gårdshuset. En ny källartrappa uppfördes, liksom nya källarvalv och ändringar i flygelns bjällklag och murar. Det är troligt att ombyggnaden skedde på grund av sättningsproblem i fastighetens västra del, ett problem som senare återkom. Under 1800-talet omnämndes två bodar i bottenvåningen, och från 1800-talets mitt ersattes krogrörelsen helt, och fyra salubodar inreddes i bottenvåningen.

Julius Slöors järnhandel

Järnhandlaren Julius Slöör etablerade sig i fastigheten på 1850-talet, och kom på 1870-talet att ta över ägandet. För att anpassa huset till affärsrörelsen gjordes ganska snart vissa ombyggnader. År 1873 flyttades portgången två fönsteraxlar söderut, och trappans nedre delar fick ett nytt vinklat lopp. År 1882 flyttades portgången igen, till sitt nuvarande läge längst i söder. Spiraltrappor av järn sattes in, liksom nya butiksfönster. Fasaden fick sin nuvarande bandrustik i bottenvåningen. Firman expanderade och under 1900-talets första halva ägde familjen Slöör Medusa

FÖNSTERBRÖSTPANELEN OCH DEN PROFILERADE FÖNSTERBRÄDAN KAN VARA FRÅN EN OMBYGGNAD VID 1700-TALET MITT.
FOTO: J. MALMBERG.

3, 4 och 5. Efter sekelskiftet 1900 revs några mindre gårdshus och gården överbyggdes. En ångpanna installerades och kakelugnarna togs bort i de nedre våningarna. Gas- vatten- avlopp och el fanns i huset enligt 1910 års brandförsäkring. På 1940-talet uppfördes en varuhiss mot flygelns fasad. Firman fanns kvar i fastigheten till 1965. År 1970 såldes fastigheterna Medusa 3 och 4 till Stockholms stad.

Upprustning och reovering

Fastigheterna Medusa 3 och 4 renoverades samtidigt 1981. Varuhissen som var tillbyggd mot flygeln revs, och det visade sig att flygelns bjälklag var så dåliga att de byttes. Nya kök och badrum installerades, vilket medförde nya mellanväggar. Samtliga fönster byttes. En undersökning av grundläggningsförhållandena i kvarteret visade att de östra delarna stod på fast åsgrus men inte de västra, det vill säga Medusa 5. Det var förklaringen till att gårdshuset genom tiderna drabbats av sättningar men inte gathuset inom Medusa 3. Samtliga fasader har renoverats under åren 1999–2000.

BYGGNADSBESKRIVNING

Fastigheten består av en huvudbyggnad längs Järn-

torgsgatan med ett utbyggt trapphus mot gården, samt en flygel längs den södra tomtgränsen. I kvarterets mitt finns en gård som delas av fastigheterna Medusa 3, 4 och 5.

Exteriör

Gathuset med trapphusutbyggnaden är fyra våningar högt med järnbeslagen och svartmålad sockel. Bottenvåningens fasad har putsad bandrustik, medan våningarna ovanför är slätputsade. Flera bockhornsformade ankarjärn är synliga i fasadens södra del. Porten från 1880-talet har en korgbågig, profilerad omfattning av sten med en dekorativ slutsten och krönande listverk. Den helfranska pardörren är samtida, med glasade övre fyllningar och dekorativt järngaller. Gårdsfasaden är slätputsad, taket ett plåttäckt sadeltak med två kupor mot gatan. Till gården från trapphuset leder en glasad, sentida enkeldörr med öppningsbart sidoparti. Flygeln är tre våningar hög under plåtklätt sadeltak med slätputsad fasad och fönster i nivå med murlivet.

Gård

Gården är överbyggd med en våning och asfalterad ovanpå. Den delas mellan fastigheterna Medusa 3, 4 och 5.

Interiör*Trapphus och portgång*

Portgången är lång och vinklad med hög bröstpanel från 1880, då portgången flyttades från mittaxeln till sitt nuvarande läge i söder. Golvet av kalksten är sentida, möjligen från 1980-talet. Mot väster finns en igensatt och gallerförsedd ljusöppning mot gården, som numera är överbyggd i denna våning. Trappans nedre, vinklade del tillkom på 1800-talet medan trapphusets läge i övrigt sannolikt är ursprungligt. Stentrappa till våning 1 trappa omnämndes redan 1748. Trapporna högre upp var av trä, även sedan den översta våningen uppfördes ca 1750. Först under 1800-talets början sattes stentrappa in ända upp till den översta våningen. Vilplanen är stenlagda, trappspindeln försedd med figursågade räcken, som liksom handledaren sannolikt är från 1750. Lägen-

hetsdörrarna är av olika typer och ålder. Enkeldörrar med fyra utanpåliggande fyllningar av 1600-talstyp förekommer, liksom helfranska enkeldörrar och halvfranska pardörrar från 1800-talets slut.

Lägenheter och lokaler

En stor del av bottenvåningen upptogs av Konsumbutiken med entré från Järntorget och Medusa 4. A. B. Julius Slöörs kontor låg på våning 1 trappa inom Medusa 3 och här finns bevarade inredningar från 1800-talets andra hälft. Flera rum har halvfranska bröstpaneler med profilerade fönsterbrädor, sannolikt från 1700-talets mitt. De äldsta inredningarna fanns högst upp i huset dit de sannolikt flyttades vid påbyggnaden 1750. Här dokumenterades flera äldre dörrblad från både tidigt och sent 1600-tal vid renoveringen 1980.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.